

hayvanlar için "cahfele", çatal tırnaklı hayvanlar için "miḳamme" ve "miremme", kuşlar için "minḳār", "miḳcen" ve yırtıcı kuşlar için "minser" kelimelerini göstermektedir (*el-Farḳ*, s. 16-20).

"el-Farḳ", "el-Furūḳ" veya "Mā ḫālefe fihî'l-insânü'l-behîmete" adlarıyla III. (IX.) yüzyılda Kutrub, Ebû Ziyâd el-Kilâbî, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, Ebû Zeyd el-Ensârî, Asmaî, İbnü's-Sikkît, Ebû Hâtım es-Sicistânî, Sâbit b. Ebû Sâbit el-Lugavî; IV. (X.) yüzyılda Ebû İshak ez-Zeccâc, Ebû't-Tayyib el-Veşşâ, Ebû Mûsâ ed-Darîr, Ebû't-Tayyib el-Lugavî, İbnü'l-Cinnî ve İbn Fâris gibi âlimler eser yazmışlardır. Daha sonraları dili bozulmaktan koruma endişesinde olan ve kelimelerin anlam özelliklerini açıklamada hassasiyet gösteren dilciler bu tarzı sözlük ilmine uyguladılar ve furûk ilmi tabii akışı içinde Arap semantik tarihinde "el-furûku'l-lugaviyye"ye doğru yol aldı.

Anlamca birbirine yakın kelimeler arasındaki semantik farklarla ilgili eserlerin kaleme alınması, aslında dilcilerin, bazı edip ve aydınların kelimeleri asıl anlamlarına ve bu anlamlar arasındaki nüanslara pek fazla önem vermeden kullandıklarını farketmeleri üzerine başladı. Dilciler furûk ilmini dilin yanlış ve kötü kullanımına karşı mücadele için geliştirdiler ve Arap lengüistik tarihi boyunca çeşitli eserler yazdılar. Ancak bu eserler, daha önce yazılanlar gibi sadece insan ve hayvanların belli organ ve nitelikleriyle ilgili farklara münhasır olmayıp genel olarak dilde bir anlam (kavram) için kaç kelime bulunduğunu, dilde eş anlamlı veya anlamca birbirine yakın ya da benzer kelimeler arasındaki farkları belirtmeyi konu edindiler. Mesela "cülüs" ile "kuüd" (oturmak), "itâ" ile "itâ" (vermek), "ilim" ile "ma'rîfet" (bilme, bilgi), "sem" ile "İsgâ" (dinlemek, işitmek), "vâhid" ile "ferd" (bir, tek), "zimâm" ile "ḫiṭâm" (yular), "mecî" ile "ityân" (gelmek) vb. kelimeler arasındaki anlam ve kullanım farkını açıkladılar; eş anlamlı kelimeler arasındaki nüansları izah eden eserler yazdılar.

Furûk konusunda yazılan eserleri iki grupta toplamak mümkündür. Birinci grupta, eş anlamlı veya yakın anlamlı kelimeler arasındaki farkları gösteren eserler yer almaktadır. Bunların belli başlıları şunlardır: Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra), *el-Furûku'l-lugaviyye* (nşr. Hüsâmeddin el-Kudsi, Kahire 1353) ve *et-Telḫîs fi ma'rîfeti es-mâ'i'l-eşyâ* (nşr. İzzet Hasan, Dimaşk

1969-1970; Beyrut 1413/1993); Ebû Mansûr es-Sealîbî, *Fıḫhü'l-luġa* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr., Kahire 1938; nşr. Fâiz Muhammed, Beyrut 1413/1993; nşr. Cemâl Talebe, Beyrut 1414/1994) ve *Nesîmü's-seḫer* (nşr. Seyyide İbtisâm Merhûn es-Saffâr, Bağdad, ts.); İbn Sîde, *el-Muḫaşşaş* (Kahire 1316); İsmâil Hakkî Bursevî, *Furûku Hakkî* (İstanbul 1310); Nûreddin b. Ni'metullah el-Hüseynî el-Müsevî el-Cezîrî, *Furûku'l-luġât fi't-temyizi beyne müfâdi'l-kelimât* (nşr. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Dimaşk 1980); Henrikus Lammens el-Yesûî, *Ferâ'idü'l-luġa fi'l-furûk* (Beyrut 1889); Ali Ekber b. Mahmûd en-Necefi eş-Şirvânî, *et-Tuḫfetü'n-nizâmîyye fi'l-furûki'l-işlâḫiyye* (Haydarâbâd 1340/1921); Abdülmüteâl es-Saidî-Hüseynî Yûsuf Mûsâ, *el-İfşâḫ fi fıḫhi'l-luġa* (I-II, Kahire 1348/1928); Refâil Nahle el-Yesûî, *Ķâmûsü'l-müterâdifât ve'l-mütecânîsât* (Beyrut 1969); Necîb İskender, *Mu'cemü'l-me'ânî li'l-müterâdifât ve'l-mütevârid ve'n-naḫid min esmâ* ve *ef'âl ve edevât* (Bağdad 1971).

İkinci grupta ise genel olarak aralarındaki anlam farklarına işaret etmeden sadece bir mâna için kullanılan kelimeleri bir araya getiren eserler bulunmaktadır. Bu grupta yer alan belli başlı eserler şunlardır: Asmaî (ö. 216/831), *Maḫtelefet el-fâzûh ve'ttefekât me'ânih* (nşr. Mâcid Hasan ez-Zehbeî, Dimaşk 1406/1986); İbnü's-Sikkît, *Tehzîbü'l-elfâz* (nşr. Luvîs Şeyho, Beyrut 1895); Abdurrahman el-Hemedânî, *el-Elfâzü'l-Kitâbiyye* (nşr. Luvîs Şeyho, Beyrut 1885; nşr. Bedrâvî Zehrânî, Kahire 1989); Kudâme b. Ca'fer, *Cevâhirü'l-elfâz* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Kahire 1932; Beyrut 1405/1985); Ali b. İsâ er-Rummânî, *el-Elfâzü'l-müterâdifetü'l-müteḳâribetü'l-ma'nâ* (nşr. Fethullah Sâlih Ali el-Mısrî, Kahire 1407/1987); İbn Fâris, *Müteḫayyirü'l-elfâz* (nşr. Hilâl Nâcî, Bağdad 1970); Hatîb el-İşkâfî, *Mebâdi'ü'l-luġati'l-Arabiyye* (Kahire 1325); İsâ b. İbrâhim er-Rabaî, *Nizâmü'l-ġarîb* (nşr. P. Brönnle, Kahire 1913); İbnü'l-Ecdâbî, *Kifâyetü'l-müteḫaffiz ve nihâyetü'l-mütelaḫfiz* (Beyrut 1305; Kahire 1313; Halep 1345); İbn Mâlik et-Tâî, *el-Elfâzü'l-muḫtelife fi'l-me'ânî'l-mü'telife* (nşr. Muhammed Hasan Avvâd, Beyrut 1411/1991); Ahmed Mustafa el-Lebâbîdî, *Leḫâ'ifü'l-luġa* (İstanbul 1311); Emîn Âlû Nâsirüddin, *er-Râfid* (Beyrut 1981).

Her iki gruba giren eserlerde kelimeler konularına göre bir araya getirildi-

ğinden alfabetik düzen bulunmamaktadır. Ancak bunların ilmi neşirlerine umumiyetle dizinler de eklendiği için kelimeleri bunlar vasıtasıyla kolayca bulmak mümkün olmaktadır.

#### BİBLİYOGRAFYA :

Kutrub, *Kitâbü'l-Farḳ* (nşr. Halîl İbrâhim el-Atıyye), Kahire 1987, nâşirin mukaddimesi, s. 23-35; Asmaî, *Risâletân fi'l-luġa: el-farḳ ve's-şâ* (nşr. Sabîh et-Temîmî), Kahire 1413/1992, nâşirin mukaddimesi, s. 32-44, 64, 77; a.mlf., *Maḫtelefet el-fâzûh ve'ttefekât me'ânih* (nşr. Mâcid Hasan ez-Zehbeî), Dimaşk 1406/1986; Rummânî, *el-Elfâzü'l-müterâdifetü'l-müteḳâribetü'l-ma'nâ* (nşr. Fethullah Sâlih Ali el-Mısrî), Kahire 1407/1987, nâşirin mukaddimesi, s. 6-41; Ebû Hâtım es-Sicistânî, *el-Farḳ* (nşr. Hâtım Sâlih ed-Dâmin), Beyrut 1407/1987; Sâbit b. Ebû Sâbit, *el-Farḳ* (nşr. Hâtım Sâlih ed-Dâmin), Beyrut 1407/1987; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye* (nşr. Hüsâmeddin el-Kudsi), Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye); a.mlf., *et-Telḫîs fi ma'rîfeti es-mâ'i'l-eşyâ* (nşr. İzzet Hasan), Beyrut 1413/1993, nâşirin mukaddimesi, I, 12-17; Abdurrahman el-Hemedânî, *Kitâbü'l-Elfâz* (nşr. Bedrâvî Zehrânî), Kahire 1989, nâşirin mukaddimesi, s. 72-133; İbn Mâlik et-Tâî, *el-Elfâzü'l-muḫtelife fi'l-me'ânî'l-mü'telife* (nşr. M. Hasan Avvâd), Beyrut 1411/1991, nâşirin mukaddimesi, s. 87-96; İbn Fâris, *Kitâbü'l-Farḳ* (nşr. Ramazan Abdüttevâb), Kahire 1402/1982, nâşirin mukaddimesi, s. 39-43; İbnü's-Sikkît, *Tehzîbü'l-elfâz* (nşr. L. Şeyho), Beyrut 1895; Ahmed eş-Şerkâvî İkbâl, *Mu'cemü'l-me'âcim*, Beyrut 1407/1987, s. 112-114, 283-289, 327-328; Mohammad Akram Chaudhary, "al-Furûk al-Lughawiyah the Culmination of a Genre", *IS*, I (1987), s. 63-71.



HULUSİ KILIÇ

#### FURŪK

( الفروق )

Fıḫhî meselelerin veya kaidelerin arasındaki farkları konu alan ilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortak adı.

Furûk kelimesi sözlükte "ayırarak, iki şeyi birbirinden ayıran özellik" anlamına gelen farkın çoğuludur. Fıḫh terminolojisinde furûk eşbâḫ ve nezâir\* ile, kavâid ilim dallarıyla yakın ilişki içinde olup fıḫhın dış görünüş bakımından birbirine benzeyen, ancak hüküm ve hukukî değerlendirme açısından farklı olan veya şekil itibarıyla farklı oldukları halde aynı hükme tâbi meselelerin konu edinen bir ilim dalının adıdır.

Furûk alanında eser yazan müellifler, genellikle bu disipline bir tanım getirmek yerine kitaplarının girişinde üzerinde duracakları konuları nitelendirme bağlamında bazı açıklamalarda bulunurlar ki birbirine oldukça yakın olan bu ifa-

deler furûk ilminin çerçevesini belirleme- de önemli ipuçları vermektedir. Farkları anlatılacak meseleleri Ebû'l-Fazl Müs- lim b. Ali ed-Dımaşkî "görünüşte birbi- riyle uyuşan gerçekte ise ayrılan", Nec- meddin en-Nisâbüri "yapıları uyuşan, mânaları ihtilâf eden", İbn Süneyne es- Sâmerri de "şekilleri birbirine benzeyen, hükümleri ayrı olan" diye niteler. Bu ta- nımlarda birleşme noktaları birbirine çok yakın anlamlar taşıyan "zâhir", "me- bâni" ve "suver" kelimeleriyle, ayrılma noktaları ise "bâtın", "meânî" ve "ahkâm" kelimeleriyle ifade edilmiştir.

Muhammed Yâsîn el-Fâdânî, fikhî me- seleler arasındaki ayrılma ve birleşme- nin nerelerde olduğunu belirtmeksizin sonuçtaki hüküm ayrılığını göz önüne alarak furûk ilmini, "Birbirine benzer iki meselenin arasını hüküm bakımından eşitlemeyecekleri bir tarzda ayıran şey- lerin bilgisidir" diye tanımlar. Süyûtî'nin tanımına göre de furûk şekil ve mâna bakımından bir, hüküm ve illet bakımın- dan ayrı olan benzerler arasındaki far- kın anlatıldığı bir ilimdir. Ancak mâna kavramı illeti de kapsayan daha genel bir anlam içerdiğinden tanım yapılırken mânanın belli bir kısmında birliklik- ten, diğer kısmında ayrılıktan söz edil- miş olsaydı daha isabetli bir tanım ya- pılmış olurdu. Öte yandan kaideler arası farkları da konu edinen ve Şehâbeddin el-Karâfi tarafından geliştirilen ikinci bir furûk metodunun bulunduğu göz önün- de tutulursa bu ilim dalının yalnız fûrûa mahsus bir disiplin olarak gösterilmesin- in doğru olmadığı anlaşılır. Bütün bu hususlar dikkate alınarak furûk için, "Şekil bakımından birbirine benzeyen, ancak farklı olmalarını gerektiren bazı sebeplerden ötürü hüküm açısından bir- birinden ayrılan meselelerin yahut kai- delerin bilgisidir" tanımı yapılabilir.

Kelimenin tekil şekli olan farkın ifade ettiği kavram, fıkıh usulü ve bilhassa ce- del kitaplarında teorik ve metodolojik bir çerçevede ele alınmış olup furûk il- mi biraz da bu teorinin uygulama alanı olarak görülebilir. Cedel ve usul ilminde ortaya konan tanıma göre fark, karşı- laştırılan iki şeyde esas alınan hususun (asıl) illet olmada etkili bir vasfının diğer meselede (fer') bulunmadığını göster- mektir; diğer bir ifadeyle, aralarında benzerlik kurulamayacağını ikisinden bi- rine mahsus bir özelliği ortaya çıkara- rak göstermektedir. Burada, aralarında zâ- hiren zayıf bir benzerlik bulunan iki şey arasındaki fark, farkın açık veya kapalı

oluşuna bağlı ortalama veya de- rinlemesine bir inceleme ve tahlil sonun- da ortaya çıkar. Fark bazan iki fer'î me- sele, bazan iki fikhî kaide, bazan da fi- kih ya da usule ilişkin kelimeler ve te- rimler arasında olur. Esasen müctehid- lerin pek çok meseledeki ihtilâflarının temelinde bu farkların tesbitinde ayrı görüşe sahip bulunmaları yatmaktadır. Bu konudaki görüş ayrılıklarının daha da büyümemesi için İslâm hukukçuları furûk alanında uzak, zayıf ve hayalî far- larla yetinilmemesi, ancak hükümlerde müessir olduğunda farka itibar edilme- si lüzumunu belirtirler ve iki mesele ara- sındaki farkın çok belirgin veya muhtem- el olmadığı durumlarda birleştirici yön- lerinin esas alınması gerektiğini söyler- ler. Nitekim İmâmü'l-Haremeyn el-Cü- veynî de bunu tavsiye eder ve bunun di- nin kurallarından biri olduğunu vurgu- lar. Bu bakımdan zayıf ve garip farkları esas alan fakihler eleştirilmiştir. Kâtib Çelebi'nin, bu ilmin kapsamının çok ge- niş tutulduğundan ve zayıf-güçlü her şeyi kapsadığından yakınması da bunu gösterir.

Usul ve cedel literatüründeki teorinin furûk literatüründe uygulamalı olarak ele alındığı görülür. Cedel ilmindeki ilke gereği fark araştırılırken birleştirici ve ayırıcı vasıflar üzerinde durulur; **tenkî- hu'l-menât**\* yolu takip edilerek hangi- si olursa olsun bu vasıflardan uygun ola- na itibar edilir, tardî (gayri münasip) olan ise ilga edilir; her ikisinin de uygun ol- ması halinde daha münasip olanı esas alınır. Meselâ çocuk ve yetişkin insan ze- kât nisabı mala sahip olduklarında mal- larına zekât düşmesi bakımından ortak bir noktada buluşuyorlar. Ancak yeti- şkin insan ayrıca ibadetlerle sorumludur ve zekât da bir ibadet olduğundan ze- kât verme sorumluluğu vardır; çocuk için bu söz konusu değildir. Ortak nok- tayı esas alanlar çocuğun malının zekâ- tının verilmesini farz görmekte, farkı esas alanlar ise ondan bu sorumluluğu düşürmektedir.

Ahkâm konusunda farkın esas alın- ması gerektiğini şer'î naslar, akla ve du- yulara dayalı deliller ortaya koymakta- dır. Kur'an'da ve Sünnet'te eşitlenme- mesi istenen pek çok hususa dikkat çe- kilmiştir. Bir âyette, "Bilenlerle bilme- yenler hiç eşit olur mu?" (ez-Zümer 39/9) ifadesi yer almaktadır. Necmeddin et- Tûfi'ye göre furûk üzerinde ilk defa Hz. Peygamber durmuştur. Fark, fıkıhın ve diğer ilimlerin esaslarından ve küllî kai-

delerindedir. Hatta fıkıh birleşme ve ayrılma noktalarını, diğer bir ifadeyle iki meselenin nerede birleşip nerede ay- rıldığını bilme olarak nitelendirilmiş, Ebû Abdullah el-Mâzerî ve Ebû'l-Kâsım el- Burzûlî'nin de belirttiği gibi bunların bi- linmesi fakih olmanın asgari şartların- dan kabul edilmiştir. İbn Haldûn, mut- lak müctehidlerin bulunmadığı kendi dö- neminde ictihad ve kıyasa ehil olmayan fakihlerin, yolunu takip ettikleri imamın mezhebinde yerleşmiş usule göre me- selelerin kategorilerini belirlemek ama- cıyla, onları benzer yahut ayrılan yönle- riyle ele alma (tahrîc) ve bu işin üstesin- den gelebilmek için de bu alanda kökleş- miş bir melekeye sahip olma ihtiyacı duy- duklarını kaydettikten sonra o devirde fıkıh bilgisinin bu meleke anlamına gel-diğini belirtir.

İlimlerin tasnifini konu alan klasik eserlerin çoğunda nisbeten daha ayrın- tılı disiplinlere yer verildiği halde ayrı bir ilim dalı olarak furûktan söz edil- mez. Bu sebeple furûk hakkındaki bil- gilere, bu alanda ortaya konan literatü- rün incelenmesi yoluyla ulaşılması daha da önem kazanmıştır. Zerkeşî (ö. 794/ 1392), fıkıha dair ilim dallarını on kısma ayırarak cem' ve farkı bilmeyi bunlardan biri sayar. İbn Nüceym, el-cem' ve'l-fark ile furûk ilmini eşbâh ve nezâirin ayrı bi- rer dalı olarak ele alır. Sıkça vuku bul- lan, fakihin bilmemesinin çirkin olacağı meseleleri anlattığını söyleyip "el-cem' ve'l-fark" diye adlandırdığı kısımda ge- nel hükümleri, "fennü'l-furûk"ta ise fer'î hükümleri inceler. Bu ince bir ayırım ol- makla birlikte genel teamül her iki türü de furûk diye adlandırma yönündedir. Öte yandan Fâdânî furûku cem' ve fark ilminin bir türü sayar.

Schacht'ın da ifade ettiği gibi furûk ile fıkıh literatürünün diğer dalları ara- sında bir sınır belirlemek bazan güçtür. Bunun sebebi, kısmen konunun kendisi ve önemli ölçüde de bu çerçevede olu- şan literatürün bir bölümünün yalnız fu- rûku işlemesine karşılık diğerlerinin sa- hayı aşmalarıdır. Böyle olmakla beraber işin ölçüsü, dış görünüm bakımından birbirine benzeyen, fakat tâbi tutulduk- ları hukukî değerlendirme itibarıyla fark- lı olan meselelerin ele alınış şeklidir. Farklar ele alınırken İslâm hukukunun genel ilkelerine ve maksatlarına başvu- rulmuş, bu da ister istemez aralarında- ki farkların kurallara bağlanmasına yol açmış ve belki de kavâid ilminin doğma- sının başlıca âmili olmuştur. Bundan ha-

rekette önce furûk literatürünün doğduğu ve onu kavâid literatürünün takip ettiği söylenebilir. Sonraları bu iki ilim dalı birtakım eserlerde bir araya getirilerek ve daha başka konular da eklenecek eşbâh ve nezâir literatürünün ortaya çıkmasına zemin hazırlanmıştır. Diğer taraftan birçok hîle-i şer'iyyenin bu gibi farklara dayandığı göz önüne alınacak olursa furûk ile hiyel literatürünün de çok yakın bir ilişki içinde olduğu söylenebilir.

Furûk disiplininin ve literatürünün ortaya çıkış sebep ve sürecine çeşitli açıklamalar getirilir. V. (XI.) yüzyıl âlimlerinden Ebû'l-Fazl Müslim b. Ali ed-Dımaşkî'ye göre birtakım meseleler görünüşte birbirine benzer, ancak gerçekte farklı olurlar, bu da pek çok insana problem çıkarır. Öte yandan Rüknu'lislâm el-Cüveynî'nin belirttiği gibi, hükümlerin farklılığını gerektirecek birtakım sebeplerden ötürü İslâm hukukundaki bir kısım meselelerin şekilleri birbirine benzer olduğu halde hükümleri farklı olabilir; farklı olanların farklılığını ve benzeyenlerin birleşmelerini gerektiren bu sebepleri o alanın uzmanları bilmek durumundadır. Fakihler hüküm istinbatında bu farkları göz önünde bulundurma ve onları bilme ihtiyacı duyarlar. İbn Süneynne es-Sâmerrî'ye göre meseleler ve hükümlerinin kaynakları, delilleri ve illetleri arasındaki farkların bilinmesi hükümlerin yollarının fakih tarafından anlaşılmasını, onun meseleleri asıllara kıyaslarak yaptığı kıyasın sistemli olmasını sağlar ve böylece kıyas yollarını şaşırtıp hükmünü temelsiz kurmasını önler. Karâfî'nin de belirttiği gibi fikhî hüküm ve kaidelerin aralarındaki farkları ele alıp tesbit etmeye çalışmak, meselelerin ve kaidelerin hakikatlerinin ortaya konmasında ve anlaşılmasında en güvenilir yoldur. Zira bir kaidenin görünüşte benzer, gerçekte ise zıt olduğu bir şeyle birlikte ele alınması daha faydalıdır. Çünkü zıtlar birbirinin güzelliğini ortaya çıkarır, varlıklar zıtlarıyla tanınır. Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere furûku bilmenin önemi fakihin ictihad ve kıyas yapabilmesinde kendini göstermektedir. Öyle görünüyor ki bu disiplinin ortaya çıkmasında mezhep mensuplarının hem mezheplerini savunma, hem de bu mezhep hükümlerindeki mantıkî boşlukları doldurma çabaları etkili olmuştur. Bunlara ilâve olarak, fakihlerin fıkha genel bir yaklaşımla bu ilmin içerdiği konuların birbirleriyle farklı bile olsalar çelişmedikle-

rini, akılla uyuştuklarını ve maslahatı gözetken, haklara riayet eden bir yapıya sahip olduklarını gösterme gayretlerinden de bu arada söz edilebilir.

Tarihî süreç içinde oluşan furûk literatüründe iki ayrı metot uygulanmıştır. 1. Furû metodu. Şeklen birbirine benzeyen, ancak hükümleri farklı olan fikhî meseleler (furû) arasındaki farkları açıklamak üzere takip edilen yoldur. Burada önce iki mesele verilmekte, aralarındaki benzer nokta zikredildikten sonra fark açıklanmaktadır. İlk geliştirilen ve en çok literatüre sahip olan bu metottur. Bazı eserler sınırlı sayıdaki belli konuları ele alırken diğerleri klasik fikhî sıralaması içinde bütün konuları kapsamaktadır. Ayrıca Süyûtî ve İbn Nüceym'in eserlerinde olduğu gibi eşbâh ve nezâir ilminde de bu tür furûka bir bölüm ayrılmıştır. 2. Kavâid metodu. Fikhî meseleler arasındaki farkların ele alındığı furûk geleneğini değiştirip yeni bir çıkış açan Karâfî kaideler arasındaki farkları ortaya koymayı ve bunları açmayı hedeflemiştir. Karâfî'nin eserinde bu kaideler arasındaki fark ya da farklar fikhî meselelerden örnekler verilerek suretiyle açıklanmaya çalışılmıştır. Müellifin kendisinin de ifade ettiği gibi önce iki mesele yahut iki kaide arasındaki farkları zikrederek ve bu farkların ne olduğunu sorarak kavâid konusundaki prensipler ortaya konmuş, soru eğer iki mesele arasındaki farkla ilgili ise bir veya iki kaide zikredilerek fark açıklanmaya çalışılmıştır. Karâfî, *el-Furûk* yanında *Uşûlü'l-ahkâm fi temyizi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm* adlı eserinde de bu metodu takip etmiştir. 3. Karma metot. Bu metodu kullanan Bedreddin Muhammed b. Ebû Bekir el-Bekrî, fikhî mütâat bölümlenmesi içinde fikhî kaideleri ve her kaidenin istisnalarını vermekte, ortaya birbiriyle karıştırılan benzer meseleler çıkınca aralarındaki fark zikredilmektedir. Bazan da bu iki meseleden biri bir üçüncü mesele ile benzerlik gösterdiğinde müellif yine farkı açıklamaya çalışmakta, böylece meseleler arası farklar bazan üçe, bazan altıya ulaşabilmektedir.

Literatür. Süyûtî gibi bazı klasik müellifler, Hz. Ömer'in kadılık tâlimatlarını içeren ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye gönderdiği ileri sürülen bir mektupta geçen, "Benzer ve emsal olan konuları tanı, ondan sonra kendince işleri kıyasla; Allah katında en sevimli ve hakka en benzer olana yönel" ifadesiyle, özel bir delilden ötürü hüküm bakımından birbirinden

ayrılan benzer meselelerin varlığına işaret edildiğini belirtirler. Bu kadar eski dönem hakkında müşahhas ipuçlarından söz edilemezse bile yazılı fikhî kaynaklarının ortaya çıkmasıyla birlikte furûkla ilgili açıklamalara da yer verildiği söylenebilir. Ebû Hanîfe'nin öğrencisi Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî eserlerinde meseleler arası farklar üzerinde durur. Eserinin adına ancak kaynaklarda rastlanan Ebû'l-Abbas İbn Süreyc ile bu fikhî dalının bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıktığı söylenebilir. İlk dönemlerde furû kitaplarında yeri geldikçe temas edilen meseleler arasındaki farkların furûk adıyla ayrı bir disiplinle toplanması daha çok fikhî ilminin öğretimini kolaylaştırma amacıyla açıklanabilir. Nitekim Cürçânî, bu alanda yazdığı eserinin girişinde furûkla ilgili bilgilerin imtihanlarda öğrencilere sorulmakta olduğundan söz eder (*el-Mu'âyât fi'l-'aql evi'l-furûk*, s. 22). Bu sebeple furûk ilim dalı her fikhî ekolünde benzeri bir gelişme göstermiştir. Kaynakların furûk literatürüyle ilgili olarak verdikleri bilgilere göre Şâfiî ve Mâlikîler'in bu alanda daha çok söz sahibi oldukları söylenebilir. Ancak Necmeddin et-Tüfî'nin furûk konusunda Hanefîler'e ait hiçbir şeyin bulunmadığını ileri sürüp ardından, "Bazılarının bu konuda bir şeyler yazdığı kulağıma geldi" demesi, aşağıda verilen listenin de ispatlayacağı gibi onun Hanefî literatürüne tam vâkıf olmamasının bir sonucudur.

Furûk ilmüne dahil bütün eserler günümüze ulaşmadığı gibi ulaşanların da önemli bir kısmı henüz yazma halinde bulunmaktadır. Bu ilmin hangi mezhep, coğrafya ve çağda yoğunluk kazandığını göstermesi bakımından zamanımıza kadar gelen yahut sadece adları bilinen eserlerin bir liste halinde verilmesi faydalı olur. 1. Ebû'l-Abbas İbn Süreyc (ö. 306/918-19), *el-Furûk fi furû'îş-Şâfi'yye*. Kâtib Çelebi'nin bildirdiğine göre Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ına dair soruların cevaplarını içermektedir. 2. Ebû Abdullah ez-Zübeyr eş-Şâfiî (ö. 317/929), *el-Müskit* (Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Fıkhü Şâfiî, nr. 277). 3. Ebû'l-Fazl Muhammed b. Sâlih es-Semerkindî el-Kerâbîsî el-Hanefî (ö. 322/934), *Kitâbü'l-Furûk* (TSMK, III. Ahmed, nr. 1181/1, vr. 1-54<sup>a</sup>; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 921/1, vr. 1-25<sup>b</sup>; Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, nr. 1923, Dârü'l-evkâfi'l-âmme bi-Bağdâd, nr. 3533). 4. Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nesevî eş-Şâfiî (ö. IV./X. yüzyıl), *Kitâ-*

*bü'l-Mesâ'il ve'l-İlel ve'l-furûk*. 5. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kattân eş-Şâfiî (ö. 407/1016-1017), *el-Muâtrahât*. 6. İbnü'l-Kâtib Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Ali el-Kinânî el-Mâlikî (ö. 408/1017-1018), *Furûku'l-mesâ'il-i'lî'l-müştebihe mine'l-mezheb*. 7. Kâdî Abdülvehhâb (ö. 422/1031), *el-Furûk fi mesâ'il-i'l-fıkh*. Öğrencisi Ebû'l-Fazl Müslim b. Ali ed-Dimaşki'nin verdiği bilgiye göre Kâdî Abdülvehhâb yazdığı esere *el-Cümü' ve'l-furûk* adını vermiş, ancak eser kaybolmuştur. 8. Rüknu'lislâm el-Cüveynî (ö. 438/1047), *el-Vesâ'il fi furûk-i'l-mesâ'il ve Kitâbü'l-Cem' ve'l-farq* (Brockelmann, *GAL Suppl*, I, 667). Necmeddin et-Tüfi, *Kitâbü'l-Cem' ve'l-farq*'ın baş tarafında usul konularındaki farklar hakkında kısa bir bölüm bulunduğunu ve gördüğü furûk kitapları içinde bu eserin en hacimli, en çok mesele ihtiva eden ve en iyi kaynaklara sahip kitap olduğunu söyler. 9. Ebû'l-Fazl Müslim b. Ali ed-Dimaşki el-Mâlikî (ö. V./XI. yüzyılın ilk yarısı), *el-Furûku'l-fıkhîyye* (nşr. Muhammed Ebû'l-Ecfân — Hamza Ebû Fâris, Beyrut 1992). Eser 128 farkı içerir. 10. Ebû Muhammed Abdülhak b. Muhammed es-Sehmî es-Sikillî el-Mâlikî (ö. 464/1072 yahut 466/1074), *en-Nüket ve'l-furûk li-mesâ'il-i'l-Müdevvene* (el-Hizânetü'l-melekiyye bi'r-Rabât, nr. 261, 144 varak). 11. Ebû'l-Hayr Selâme b. İsmâil b. Cemâa el-Makdisî eş-Şâfiî (ö. 480/1087), *Kitâbü'l-Vesâ'il fi furûk-i'l-mesâ'il*. 12. Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Cürcânî eş-Şâfiî (ö. 482/1089), *el-Mu'âyât fi'l-'aql evi'l-furûk* (nşr. Muhammed Fâris, Beyrut 1993). 13. Ebû'l-Muzaffer Es'ad b. Muhammed en-Nisâbü'rî el-Kerâbisî el-Hanefî (ö. 570/1174-75), *el-Furûk fi'l-fıkh* (*el-Furûk fi furû' il-Hanefiyye*, nşr. Muhammed Tamûm, I-II, Küveyt 1982). 14. İbn Süneyne es-Sâmerî el-Hanbelî (ö. 616/1219), *el-Furûk 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, Usûlü'l-fıkh, nr. 2745; Leibzig Universitäts Bibliothek, nr. 389). J. Schacht tarafından bir özeti yayımlanmıştır (*Islamica*, II/4, s. 525-537). Tüfi faydalı, kaynakları sağlam ve furûk kitaplarının en iyilerinden biri olarak nitelendirdiği bu kitabı Endelüs'nin eserinden daha güzel bulur. 15. Sadrüş-şerîa el-Ekber (VII./XIII. yüzyıl), *Telkîhu'l-'uqûl fi furûk-i'l-menkûl* (*Kitâbü Telkîhi'l-'uqûl fi'l-furûk beyne ehli'n-nukûl*, TSMK, III. Ahmed, nr. 1181/2; Süleymaniye Ktp., Vehbi Efendi, nr. 467/1; Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, Fıkhü Hanefî,

nr. 982). M. Ali Orhan eser üzerinde Er-ciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. 16. Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Halef b. Râcih el-Makdisî el-Hanbelî (ö. 638/1240-41), *el-Fuşûl ve'l-furûk*. 17. Şehâbeddin el-Karâfi el-Mâlikî (ö. 684/1285), *Envârü'l-burûk fi envâ'il-furûk* (Tunus 1302; Kahire 1344). *el-Furûk, Furûku'l-Karâfi* diye de anılan kitap bu sahanın en ünlü eseri kabul edilir. 18. a.mlf., *el-İhkâm fi temyizi'l-fetâvâ 'ani'l-aḥkâm ve taṣarrufâtü'l-kâdî ve'l-imâm* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gude, Halep 1967). 19. Bedreddin Muhammed b. Ebû Bekir el-Bekrî el-Misrî eş-Şâfiî (ö. IX./XV. yüzyılın ilk yarısı), *el-İstîğnâ fi'l-furûk ve'l-istişnâ* (nşr. Suûd es-Sübeytî, Mekke 1988). 600 aslı kaideyi bir araya getirmiştir. 20. Ebû Ümâme İbnü'n-Nakkâş ed-Dükkâlî eş-Şâfiî (ö. 763/1362), *Kitâbü'n-Nezâ'ir ve'l-furûk*. Schacht'ın Ebû Ümâme'yi Mâlikîler arasında sayması yanlıştır. 21. Ebû Muhammed el-İsnevî eş-Şâfiî (ö. 772/1370-71), *Meṭâli'u'd-dekâ'ik fi tahriiri'l-cevâmi' ve'l-fevâriḥ*. Nasr Ferîd Muhammed'in tahkikiyle neşredilmiştir (*Müessesetü't-teavünü'l-câmi'i*). 22. Tâceddin İbnü't-Türkmânî el-Hanefî (ö. 744/1363), *el-Furûk* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1257). 23. Necmeddin b. Ebû Bekir en-Nisâbü'rî el-Hanefî (ö. 870/1466'dan önce), *Kitâbü'l-Furûk fi'l-fıkh*. Schacht tarafından bir özeti yayımlanmıştır (*Islamica*, II/4, s. 515-524). 24. Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf el-Mevvâk el-Mâlikî (ö. 897/1492), *el-Furûk*. 25. Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahya el-Venşerîsî el-Mâlikî (ö. 914/1508), *Uddetü'l-burûk fi cem'i mâ fi'l-mezheb mine'l-cümü' ve'l-furûk* (nşr. Hamza Ebû Fâris, Beyrut 1990). 26. Ebû Muhammed Takıyyüddin Abdurrahman ez-Züreyrânî el-Bağdâdî el-Hanbelî, *İzâhu'd-delâ'il fi'l-furûk beyne'l-mesâ'il*. Merkezü'l-bahsi'l-ilmî'de mikrofilmi mevcuttur (Fıkh âm, nr. 344). 27. Abdurrahman b. Nâsir es-Sa'dî el-Hanbelî (ö. 1376/1956), *el-Ḳavâ'id ve'l-uşûlü'l-câmi'a ve'l-furûk ve't-teḳâsîmü'l-bed'ati'n-nâbiğa* (Riyad 1985).

Berlin Staatsbibliothek'te Hanefî mezhebine ait *Kitâbü'l-Furûk* ile (nr. 4848) hangi mezhebe ait olduğu belli olmayan *Risâletü'l-furûk-i'l-fıkhîyye* (nr. 5013) adlı iki eser mevcuttur. Fıkh literatürü çerçevesinde ayrı bir tür teşkil eden eşbâh ve nezârî kitaplarında "el-furûk" ve "el-cem' ve'l-fark" adı altında furûk ilmini ihtiva eden birer bölüm bulunmak-

tadır (Süyûtî, s. 544-560; İbn Nüceym, s. 150-158).

Kavramların açık bir şekilde anlaşılması ve ortaya konulması için aralarındaki farkların açıklanması düşüncesi yalnız İslâm hukuku ile sınırlı kalmamış, fıkhâ dair eserler yanında diğer ilimlerdeki kavramlar, inançlar, düşünceler, firkalar ve milletler arasındaki farkları konu alan geniş kapsamlı bir literatür de meydana gelmiştir.

**Fıkh Usulü.** 1. Ömer b. Raslân el-Bulkinî, *Risâle fi'l-farq beyne'l-ḥükm bi's-şihḥa ve'l-ḥükm bi'l-muceb* (*el-Fetḥu'l-maheb fi'l-ḥükm bi's-şihḥa ve'l-muceb*, Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, nr. 25597; bk. Brockelmann, *GAL*, II, 114; *Suppl*, II, 110). Eser altı farkı ihtiva etmektedir. 2. İbn Muallâ el-Mahallî eş-Şâfiî (ö. 871/1467'den sonra), *el-Leysü'l-'âbis fi şademâti'l-mecâlis* (Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Usul-Tal'at, nr. 176; bk. Brockelmann, *GAL Suppl*, II, 115). Usul arasındaki farklara ilişkin bir bölüm içerir. 3. İvaz Efen-dî, *Furûku'l-uşûl* (Dârü'l-kütübi'l-vataniyye bi-Tûnis, nr. 7329, vr. 215<sup>a</sup>-220<sup>b</sup>).

**Kelâm.** 1. Bâküllânî (ö. 403/1013), *Taşarrufü'l-'ibâd ve'l-farq beyne'l-ḥalḳ ve'l-iktisâb*. Yaratma ve kesb kavramları arasındaki farkı ele alır. 2. a.mlf., *el-Farq beyne mu'cizâti'l-enbiyâ' ve kerâmâti'l-evliyâ'*. 3. İbnü'l-Bennâ el-Mer-râküşi (ö. 721/1321 [?]), *el-Farq beyne'l-ḥavâriḳa's-şelâse: el-mu'cize ve'l-kerâme ve's-sihr*. 4. Ebû Mûsâ İsâ b. Mihrân el-Musta'rif eş-Şii, *el-Furḳân beyne'l-âl ve'l-ümme*. Hz. Peygamber'in Ehl-i beyt'i ile ümmeti arasındaki farkı anlatır.

**Felsefe ve Mantık.** 1. Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932 civarı), *Kitâbü'l-Furûk*. Bazı çağdaş yazarlar, Kâtib Çelebi'nin *el-Furûk fi furû'i's-Şâfi'iyye* adı altında eser yazan müellifler arasında Hakîm et-Tirmizî'yi de zikretmesine bakarak eseri bu adla vermektedirler. Kâtib Çelebi eserin mahiyeti hakkında *eṭ-Ṭabaḳâtü'l-kübrâ*'ya atıfta bulunmakta, Sübkî ise kitabın sahasında benzeri bulunmadığını söylemektedir. Müellif bu eserde müdârâ-müdâhene, muḥâcce-mücâdele, münâzara-mugâlebe, intisâr-intikam vb. anlamca birbirine yakın kavramlar arasındaki farkı anlatır. Brockelmann'ın (*GAL Suppl*, I, 356) *Kitâbü'l-Furûk ve men'u't-terâdüf* adıyla kaydettiği eser bu kitap olmalıdır. 2. İbnü't-Tayyib es-Serahsî (ö. 286/899), *el-Farq beyne'n-naḥv ve'l-mantıḳ*. 3. İsmâil Hakkı Bursevî, *Furûk-ı Hakki*. Felsefi ve ilmi kavramları ihtiva etmektedir.

**Tasavvuf.** Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. İbrâhîm el-Fârisî eş-Şîrâzî (ö. 622/1225), *el-Farık beyne's-şûfî ve'l-fakîr*.

**Tip.** İbnü'l-Cezzâr el-İfrîkî (ö. 369/979-80 civarı), *Kitâbü'l-Farık beyne'l-ilelî'letî teşbihü esbâbühâ ve tahteli-fü a'râzühâ*. Bunlardan başka Arap dili alanında da geniş bir furûk literatürü oluşmuştur (bk. FURÛK).

#### BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1129; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 67, 78, 80, 81, 82, 87, 91, 104, 108, 122, 126, 127, 128, 302, 310; Müslim b. Ali ed-Dimaşkî, *el-Furûku'l-fıkhiyye* (nşr. M. Ebû'l-Ecfân — Hamza Ebû Fâris), Beyrut 1992, s. 5-12, 26-47, 61-62, 153-159; Ahmed b. Muhammed el-Cürcânî, *el-Mu'âyât fi'l-akl evi'l-furûk* (nşr. Muhammed Fâris), Beyrut 1993, s. 9-11, 22; Kâdî İyâz, *Tertübü'l-medârik* (nşr. Saîd Ahmed A'râb), Tıtvân 1403/1983, VIII, 72; Es'ad b. Muhammed el-Kerâbîsî, *el-Furûk fi'l-fıkıh* (nşr. Muhammed Tamûm), Küveyt 1982, I, 7-14; Şehâbeddin el-Karâfî, *el-Furûk* (nşr. M. Revvâs Kal'acî), Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rîfe), I-IV; Tüfî, *'Alemü'l-cezel fi 'ilmi'l-cedel* (nşr. Wolfhart Heinrichs), Wiesbaden 1987, s. 71-75; Muhammed b. Ebû Bekir el-Bekrî, *el-İstiğnâ' fi'l-farık ve'l-istiğnâ'* (nşr. Suûd es-Sübeytî), Mekke 1408/1988; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), II, 246; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, I, 236-239; II, 152-153; İbn Haldûn, *Mukaddime*, III, 1055-1056; a.e., Kahire, ts. (Dârü'l-Mushaf), s. 321; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (nşr. Muhammed el-Mu'tasim-Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1407/1987, nâşirin mukaddimesi, ayrıca bk. s. 544-560; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfız), Dimaşk 1403/1983, s. 150-158, 167-169; M. Yâsin b. İsâ el-Fadânî, *el-Fevâ'idü'l-ceniyye hâşiyetü'l-Mevâhibi's-seniyye şerhi'l-Ferâ'idü'l-behiyye fi nazmi'l-kavâ'idü'l-fıkhiyye*, Beyrut 1991, I, 98-100; *Keşfü'z-zunûn*, I, 186; II, 1255-1258, 1446; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 262; V, 71; VI, 198; Brockelmann, *GAL*, I, 105, 385; II, 91; *Suppl.*, I, 660, 661, 667; II, 107, 586; *İzâhu'l-meknûn*, I, 51; II, 187-188; *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 57, 99; *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VI, 94, 266-267; Ali Ahmed en-Nedvî, *el-Kavâ'idü'l-fıkhiyye*, Dimaşk 1406/1986, s. 63-75, 156, 212-215; Abdullah İbrâhîm Salâh, *el-İmâm Şihâbüddîn el-Karâfî ve eşeruhü fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Malta 1991, s. 242, 247-275.



ŞÜKRÜ ÖZEN

### el-FURÛK

(الفرق)

#### Mâlikî fakihî

Şehâbeddin el-Karâfî'nin

(ö. 684/1285)

furûk ilmine dair eseri.

İslâm fıkhnının furûk\* alanında ortaya koyduğu en dikkate değer kitaplardan biri olan ve kısaca *el-Furûk* (*Furûku'l-Karâfî*) adıyla tanınan esere müellif En-

vârü'l-burûk fi envâ'il-furûk adını vermiştir. Karâfî bu kitapta, daha önce yazdığı fıkha dair *ez-Zahîre* adlı eserinde hükümlerin illetlerini açıklarken verdiği kaideleri hem yeni ilâveler yaparak hem de bu kaidelerin gerekçe ve hikmetlerini, kaideler arasındaki fark ve incelikleri belirterek ele almıştır.

Karâfî'nin kendi dönemine kadar yazılan furûka dair eserler sadece şekil bakımından birbirine benzeyen, ancak hükümleri farklı olan fikhî meseleler (fürû) arasındaki farkları belirtmek üzere kaleme alınmışken müellif bu eserinde daha çok kaideler arasındaki farkları açıklamayı hedef almış, böylece furûk ilim dalında yeni bir çığır açmıştır. Karâfî'nin, usulün fürûa üstünlüğü gibi bu eserin de furûk ilminde yazılan diğer kitaplara karşı bir üstünlüğünün bulunduğunu iddia etmesi bundan kaynaklanır. Öte yandan müellif genelde kaide kelimesini, "fıkhnın çeşitli alanlarından pek çok meseleyi birleştiren genel ilke" biçiminde tanımlanan terim anlamının ötesinde daha geniş bir mânâda "fıkhnın belli bir alanındaki genel hüküm" demek olan "zâbıt" ve "temel hükümler" anlamında kullanmaktadır. Pek çok yerde de meclis muhayyerliği, şart muhayyerliği, borç verme, alım satım, sulh gibi fikhî doktrininin yerleşik kavram ve akidlerini yine kaide adıyla ele almaktadır. Kitapta farkları üzerinde durulan kaideler çoğunlukla fıkha ve fikhî usulüne dair olmakla birlikte gybet-koğuculuk-kişinin arkasından el kol hareketleri yapma ve onu mimiklerle çekiştirme, zühd-vera\*, tevekkül-sebeplere başvurmaya terketme, haset-gıpta, kibir-kendini beğenme gibi birtakım tasavvuf ve ahlâk kuralları da farkları açısından kitapta yer almaktadır.

Toplam 548 kaidenin bir araya getirildiği *el-Furûk*'ta genel eğilim kaideler arasındaki fark veya farkları fikhî meselelerden örnekler vermek suretiyle açıklama olmakla beraber bazı yerlerde iki mesele arasındaki farkın da ele alındığı görülür. Müellifin kendisinin de belirttiği gibi önce iki mesele yahut iki kaide arasındaki farklar zikredilerek ve bu farkların ne olduğu sorularak kaideler konusundaki prensipler ortaya konmakta, soru iki mesele arasındaki farkla ilgili ise bir veya iki kaide zikredilerek fark açıklanmaya çalışılmaktadır. Çünkü müellife göre bu kaideler amaç, farkın zikredilmesi ise anlaşılmalı için bir araçtır. Eğer iki kaide arasındaki fark soru-

luyorsa istenen bunların gerçeklerinin açıklanmasıdır. Karâfî'ye göre kaideler arasındaki farkın ne olduğunu tesbit suretiyle gerçeklerini ortaya koymak bir başka yolla onları açıklamaktan daha iyidir. Zira bir kaidenin görünüşte benzer, fakat gerçekte zıt olduğu bir şeyle birlikte ele alınması daha faydalıdır. Çünkü zıtlar birbirinin güzelliğini ortaya çıkarır ve varlıklar zıtlarıyla tanınır.

Hukukçunun hüküm çıkarma gücünü arttıran ve hukukçuluk meleskini geliştiren bu eser ilk defa Ebû'l-Kâsım İbnü's-Şât'ın *İdrârü's-şürûk*'u ile birlikte dördüncü cilt halinde basılmıştır (Tunus 1302). Daha sonra bu baskıya Mekke müftüsü Muhammed Ali b. Mekki'nin *Tehzîbü'l-Furûk ve'l-kavâ'idî's-seniyye fi'l-esrâri'l-fıkhiyye*'sinin ilâvesiyle eser yeniden yayımlanmış (I-IV, Kahire 1347) ve bunun da 1980'li yıllarda Beyrut'ta ofset baskısı yapılmıştır. Kahire neşrini esas alarak eseri yayıma hazırlayan Muhammed Revvâs Kal'acî, IV. cildin sonuna konularına göre alfabetik bir fihrist ekleyerek belli bir sistemin takip edilmediği kitaptan faydalanmayı kolaylaştırmış ve eser Beyrut'ta basılmıştır (ts. [Dârü'l-ma'rîfe]).

*el-Furûk* üzerinde gerek özetleme gerek yeniden düzenleme biçiminde bazı çalışmalar yapılmış olup bunların başlıcaları şunlardır: 1. Ebû Abdullah Muhammed b. İbrâhîm el-Bekkûrî (ö. 707/1307), *Tehzîbü'l-Furûk* (Dârü'l-kütübî'l-vataniyye bi-Tûnis, nr. 14982, 21186). Sa'd el-Anezî kitabı Tunus Zeytûne Üniversitesinde doktora tezi olarak hazırlamaktadır. 2. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdüsselâm er-Rabaî et-Tûnisî, *İhtîşârü'l-Furûk* (Dârü'l-kütübî'l-vataniyye bi-Tûnis, nr. 14946; Ezher, nr. 3954, 15936). 3. İbnü's-Şât, *İdrârü's-şürûk alâ envâ'il-furûk*. *el-Furûk* ile birlikte basılmıştır (yk. bk.). İbn Ferhûn'un *ed-Dîbâcû'l-müzheb* adlı eserinde (II, 152-153) *Envârü'l-burûk fi te'akkubi mesâ'ilil-kavâ'id ve'l-furûk* adıyla İbnü's-Şât'a nisbet edilen kitap da *İdrârü's-şürûk* olmalıdır. *Tehzîbü'l-Furûk*'un yazarı Muhammed Ali el-Mekki *el-Furûk*'u okuyucuya tavsiye ederken İbnü's-Şât'ın tenkitlerinin dikkate alınması gerektiğini söyler ve müellifle ihtilâfa düştüğü konularda İbnü's-Şât'ın görüşlerinin kabul edilmesini öğütler. 4. Muhammed Ali el-Mekki, *Tehzîbü'l-Furûk ve'l-kavâ'idî's-seniyye fi'l-esrâri'l-fıkhiyye*. *el-Furûk* ile birlikte basılmıştır (yk. bk.). 5. Abdülazîz Bû Atûr et-Tûnisî, *Tertübü me-*